

Zoran Janjetović

O ŠIRENJU ZEMLJOPOSEDA VOJVODANSKIH ŠVABA IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

***Apstrakt:** Rad na osnovu literature i arhivske građe prikazuje širenje zemljoposeda Nemaca u Vojvodini između dva svetska rata raspravljajući o tezi tadašnjih “nacionalnih krugova” o navodnom planskom kupovanju zemlje od strane folksdožera, a uz navodnu finansijsku pomoć iz Hitlerovog Rajha.*

Između dva svetska rata, a posebno tridesetih godina, u “nacionalnim krugovima” u Vojvodini¹ vladala je psihoza nacionalne ugroženosti koja je dobrim delom imala korena u lošijem ekonomskom stanju jugoslovenskog živilja u odnosu na “anacionalni elemenat” tj. na pripadnike nacionalnih manjina, Mađara i pre svega Nemaca.² Neki su išli čak toliko daleko da su tvrdili da je posle dvadesetak godina postojanja jugoslovenske države Vojvodina manje srpska nego što je to bila dvadeset godina ranije.³ Ovakvo stanje je objašnjavano s jedne strane učmalošću u koju je srpski živalj zapao posle ujedinjenja,⁴ a s druge većom marljivošću, štedljivošću, boljom organizovanošću i višim nivoom kulturnog i ekonomskog razvoja nacionalnih manjina u odnosu na domaće srpsko stanovništvo, a pogotovo u odnosu na novonaseljene koloniste iz pasivnih krajeva.⁵

Za posebno opasnog ekonomskog konkurenta smatrani su Švabe. Primećeno je da gde god oni žive zajedno sa Srbima oni prosperiraju dok Srbi naprotiv propadaju.⁶ Jedan anonimni dopisnik se žalio predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću 1938. da Vojvodina lagano postaje švapska.⁷ Ovakva psihoza je podgrejavana vojnim i političkim jačanjem Hitlerovog Trećeg Rajha i njegovim sve vidnijim uticajem na jugoslovenske Nemce. Javila se i sumnja da se nemački zemljoposed širi na račun poseda drugih nacionalnosti, a pre svega Srba, zahvaljujući tajnoj finansijskoj pomoći iz Nemačke.⁸ Ministar Korošec je dobio informaciju iz navodno poverljivih izvora da su jugoslovenski Nemci preko Franca Nojhauzena (Franz Neuhausen), vođe podružnice nacističke stranke za Jugoslaviju, dobili

¹ Pod Vojvodinom ćemo u ovom radu uglavnom podrazumevati teritoriju današnje Autonomne pokrajine Vojvodine koja naravno u međuratnoj Jugoslaviji nije u tom vidu postojala kao zasebna administrativna oblast.

² Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), F 66, 72/195.

³ Tako na primer komandant I armijske oblasti 1940. (Arhiv Vojno-istorijskog instituta (dalje: AVII), pop. 17, k. 32, f. 1, d. 40.) Isto tako direktor Narodnog pozorišta Dunavske banovine. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje: ASANU), 14530-II 12/2.)

⁴ AJ, F 80, 52/239.

⁵ AJ, F 66, 72/195; Branislav Gligorijević, O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919-1929, Zbornik Matice srpske za istoriju, 5, 1972, str. 82.

⁶ AJ, F 37, 58/371.

⁷ Isto.

⁸ AVII, pop. 17, k. 76, f. 2, d. 23; AJ, F 37, 58/371.

preko 300 miliona dinara za sistematsku kupovinu zemlje.⁹ Ovakve tvrdnje su našle put i u posleratnu jugoslovensku historiografiju¹⁰, ali nikad nisu dokumentovano dokazane.¹¹ Mi ćemo u ovom radu pokušati da osvetlimo koliko je bilo istine u vestima o navodno velikoj finansijskoj pomoći iz Rajha vojvođanskim Švabama pri kupovini zemlje, bez pretenzija da damo definitivne i nepobitne sudove, koji u ostalom, zbog nepotpune očuvanosti pre svega nemačkih izvora, verovatno nikad neće ni biti mogući.¹²

Literatura o nemačkom ekonomskom prodoru na jugoistok Evrope kako za dvadesete, tako i za tridesete godine, kada se ovo privredno prodiranje naročito intenzivira, izuzetno je bogata.¹³ Svi ovi radovi po pravilu jedva da pominju folksdojčere a o njihovom nabavljanju zemljišta praktično nema ni reči. Uzrok tome može biti nedostatak izvora ili relativno nevelika važnost tog pitanja u ukupnim ekonomskim odnosima dve zemlje. Po svemu sudeći oba uzroka su uticala na zapostavljenost ovog pitanja u historiografiji. S druge strane, širenje nemačkog zemljoposeda je bilo i te kako ozbiljan problem za jugoslovenske vlasti, baš kao što je i uredba o ograničenju prometa nekretnina u pograničnom pojasu od 50 km koju je vlada donela da bi onemogućila prelazak zemlje iz slovenskih u ruke nacionalnih manjina, bila ozbiljan problem za folksdojčere.¹⁴

Zabrinutost jugoslovenskih vladajućih krugova zbog povećanog kupovaja zemlje od strane Švaba u vreme sve većeg ekonomskog vezivaja Jugoslavije za Treći Rajh imala je koliko realne, toliko i psihološke uzroke koji su naravno bili povezani sa stvarnim. Mi se nećemo baviti već pomenutim realnim uzrocima koji su uticali na to da merodavni jugoslovenski krugovi i javnost sa zabrinutošću prate širenje nemačkog zemljoposeda, već samim njegovim širenjem, a s namerom da pokušamo da odredimo prave srazmere tog širenja i njegov značaj u istorijskoj perspektivi i tadašnjem istorijskom kontekstu.

Nemci se na prostore Vojvodine doseljavaju uglavnom u XVIII i prvih decenija XIX. veka. Na gotovo opustele teritorije tek oslobođene od Turaka, bečki dvor je želeo da naseli valjane nemačke seljake pre svega radi povećanja državnih prihoda.¹⁵ Politički razlozi su bili

⁹ Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana 1966, str. 203.

¹⁰ Šandor Mesaroš, *Mađari u Vojvodini 1929-1941*, Novi Sad 1989, str. 156.

¹¹ Biber, n.d., 386; Nikola L. Gaćeša, *Nemci u agrarnoj reformi i vlasništvu obradivog zemljišta u Vojvodini 1919-1941*, u: Nikola L. Gaćeša, *Radovi iz agrarne istorije i demografije*, Novi Sad 1995, str. 301.

¹² Hans-Paul Höpfner, *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*, Frankfurt a.M., Bern 1983, str. 303.

¹³ Höpfner, n.d.; Andrej Mitrović, *Ergänzungswirtschaft u Vajmarskoj Republici*, JIČ, 3-4, 1977; isti, *Nemački privredni prostor i jugoistočna Evropa 1933*, *Istorijski časopis*, XXI/1974; isti, *Nacistička ideja velikog privrednog prostora i jugoistočna Evropa 1940*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. XI-1/1970; isti, *Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Südosteuropa-politik*, *Balkanica*, VIII, 1973; Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope*, I, 1933-1936, Beograd 1982, str. 107-08, 114-120, 325-350; isto, II, 1937-1941, str. 33-40; Milan D. Ristović, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45*, *Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991, str. 10-22; Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1919-1934*, Beograd 1987; Andrej Mitrović, *Ergänzungswirtschaft: Theory of an Integrated Economic Area of the Third Reich and Southeast Europe (1933-1941)*; Lepasava Cvijetić, *The Ambitions and Plans of the Third Reich with Regard to the Integration of Yugoslavia into its so-called Grosswirtschaftsraum*; Wolfgang Schumann, *Aspekte und Hintergründe der Handels- und Wirtschaftspolitik Hitler-Deutschland gegenüber Jugoslawien*; Hans-Jürgen Schröder, *Südosteuropa als "Informal Empire" NS-Deutschlands: das Beispiel Jugoslawiens*; Enzo Colotti, *Penetrazione economica e disgregazione statale: premesse e conseguenze dell'agresione nazista alla Jugoslavia*; Zdenka Šimončić, *The Influence of German Trade Policy on Economic Development in Croatia in the Period from the Great Depression to the Second World War*, sve u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Belgrade 1977.

¹⁴ Uredba je doneta na zahtev slovenačke javnosti 1936, da bi februara 1938. njena važnost bila proširena i na područja apelacionih sudova u Zagrebu i Novom Sadu. Nemci su odmah počeli snažnu akciju za ukidanje uredbe u čemu su imali i podršku nemačke ambasade u Beogradu. (Biber, n.d., 203-206.)

¹⁵ Andreas Dammang, *Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka*, Novi Sad 1931, str. 10.

tek drugorazredni, i u svakom slučaju su bili upereni protiv Mađara a ne protiv Srba.¹⁶ Pri tome su nekad Srbi bili iseljavani u korist Nemaca koje je Dvor hteo da naseli pre svega uz obale dunava i Tise.¹⁷ Nekad, kad kuće za njih ne bi još bile gotove, kolonisti su smeštani u srpske kuće¹⁸, što je u nekim slučajevima erar Srbima plaćao.¹⁹ Pored ovoga, nekad su Srbi morali da izgrade kuće za Nemce.²⁰ Pored ovoga, Švabe su dobili i razne privredne i poreske olakšice što im je omogućilo brži napredak.²¹ Slične olakšice su pri naseljavanju ponekad dobijali i pripadnici drugih naroda, pa i Srbi.²² Ono što je međutim bitno razlikovalo Nemce od kolonista drugih nacionalnosti je bila činjenica da su Švabe bili mahom slobodni seljaci dok su pripadnici drugih naroda uglavnom bili kmetovi.²³ Ovo kao i znatno viši nivo poljoprivredno-tehničkih znanja, omogućilo im je da se u roku od nekih stotinjak godina brže ekonomski podignu od komšija drugih narodnosti.

Povlastice pri naseljavanju i sloboda su međutim bili samo preduslovi da Švabe u punoj meri razviju svoje čuvene osobine: marljivost i štedljivost. Njih su s pravom zapazili kako nemački, tako i mađarski i srpski autori.²⁴ Štaviše, ove osobine im nisu osporavali ni nenaklonjeni posmatrači.²⁵ Švaba je bio urođeni materijalista i sve njegove aktivnosti su bile podređene poštenom ekonomskom napretku. Njegova glad za zemljom je bila nezasita a izvirala je koliko iz želje da se obezbedi sopstvena porodica, toliko i iz želje za društvenim ugledom koji je posedovanje zemlje donosilo.²⁶ Iz tog razloga Švabe su bili spremni i da preplate zemlju samo da bi je dobili u posed, kako su to primetili još mađarski autori u XIX veku²⁷.

Nasuprot ovakvim Nemcima stajali su mnogo nepraktičniji, lakomisleniji i rastrošniji pripadnici drugih naroda.²⁸ Logična posledica ovakve razlike u mentalitetu bila je i razlika u gazdovanju, koja je za sobom povukla i gubljenje zemlje od strane Srba, Mađara i drugih u korist Nemaca. Počeci ovog procesa se primećuju još u prvoj polovini XIX veka.²⁹ Krajem XIX veka, indijski prota Radoslav Marković je pisao da svi zapažaju da u mestima gde Srbi

---

¹⁶ Isto; Erik Roth, *Die planmäßige Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk 1765-1821*, München 1988, str. 27.

¹⁷ Isto, 45; Nikola Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941*, Novi Sad 1968, str. 14; Slavko Stanić, *Švabe u Vojvodini*, *Letopis Matice srpske*, knj. 330, sv. 1-2 oktobar-novembar 1931, str. 116; *Istorija srpskog naroda*, knj. IV, tom 1, (dalje: ISN) Beograd 1982, str. 214.

¹⁸ Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München 1967, str. 90.

¹⁹ Felix Milleker, *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz*, Bd. I, Budapest 1886, str. 209.

²⁰ Felix Milleker, *Die Besiedlung der Banater Militärgrenze*, Bela Crkva 1926, str. 11; *Isti*, *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764-1873*, Pančevo 1925, str. 92.

²¹ Dammang, n.d., 21-22, 34-35.

²² Milleker, *Geschichte der Banater Militärgrenze*, 15; *Isti*, *Geschichte der königlichen Freistadt Werschetz*, 90; Rudolf Šteger, *Bela Crkva u XVIII I XIX veku. Komorski i vojno-graničarski period*, Novi Sad, Bela Crkva 1986, str. 21; Lazar Čelap, *Prilog proučavanju Vojvodine krajem XVIII veka*, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 29, 1961, str. 80, 86.

²³ Dammang, n.d., 39; ISN, 214.

²⁴ Dušan Popović, *Srbi u Vojvodini*, III, Novi Sad 1990, str. 183; Mariann Nagy, *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*, u: Laszlo Kontler (ed.), *Pride and Prejudice. National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*, Budapest 1995, str. 35; Radoslav Marković, *Pravoslavna srpska parohija u Indiji krajem 1900*, *Sremski Karlovci 1902*, str. 15; Stanić, n.d., 121; Dammang, n.d., 40.

²⁵ Tako na primer Milivoje Matić, bivši član Narodne uprave za Bačku, Banat i Baranju koji kaže da Nemci "ništa ne slave već samo rade i štede i radom ištednjom sve ruše." (*AJ*, F 37,58/371.) Slično je bilo mišljenje i načelnika apatinskog sreza 1940. (*AVII*, pop. 17, k. 21, f. 7, d. 23.)

²⁶ Dammang, n.d., 52.

²⁷ Popović, n.d., 184.

²⁸ Nagy, n.d., 42-43; Popović, n.d., 177; Stanić, n.d., 120; Dammang, n.d., 59.

²⁹ Slavko Gavrilović, *Srem, Banat i Bačka od kraja XVIII do sredine XIX veka*, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 6, 1972, str. 15; *Isti*, *Privredne i društvene prilike u Indiji 1746-1849*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. 6, 1961, str. 157; ISN, 214.

žive izmešani sa pripadnicima drugih naroda, ovi drugi prosperiraju a Srbi propadaju.³⁰ Ovo je posebno važno za naselja gde su Srbi živeli pomešano sa Nemcima.³¹ Klasični primeri ovog tihog ekonomskog, a zatim i etničkog istiskivanja Srba od strane Nemaca u XIX veku su bili Indija u Sremu i Riđica u Bačkoj.³² I tu nalazimo primere štedljivih i marljivih Švaba i rastrošnih i ne preterano vrednih Srba.³³ Evo kako je (malobrojne preostale) riđičke Srbe okarakterisao Jugoslovenski dnevnik 1933: “ Da se vidi kako Srbi u Riđici propadaju i dan danas, i to samo zato, što više troše a manje privređuju, što nisu umešni ni u radu ni u trošenju, što žive bez računa, bez sredečnosti, što ne cene dinar, što ne znaju da čuvaju, što je mnogima uvek suvo grlo, pa volu da ga počešće zaliju sa špricerom...”³⁴

Prota Marković je kao jedan od razloga srpskog propadanja i nemačkog napredovanja na srpsku štetu video i to što Nemci ne bave politikom i brinu samo za svoj materijalni napredak, dok se Srbi bore za svoje političke slobode i prava a zanemaruju ekonomiju.³⁵ Žrtve ekonomske ekspanzije švapskih paora nisu bili samo Srbi već i u Ugarskoj vladajući narod, Mađar.³⁶ Nisu ostali pošteđeni ni Rumuni.³⁷ Ovakvo ekonomsko jačanje je bilo praćeno i odgovarajućom snagom nemačkih štedionica i kreditnih zadruga koje su omogućavale dalje širenje švapskog zemljoposeda.³⁸

Uprkos svemu ovome, pred početak Prvog svetskog rata, situacija za Srbe nije bila sasvim crna. Privredno organizovanje i povećano poljoprivredno znanje su počeli da daju prve rezultate.³⁹ Tako je u tom periodu bilo određenih mesta gde su Srbi činili manjinu stanovništva ali su u svojim rukama imali veći deo zemljoposeda, ili je procenat zemljišta u njihovom vlasništvu znatno nadmašivao njihovu zstupljenost u ukupnom stanovništvu.⁴⁰

Pa ipak, ovakva pojava je u međuratnoj Jugoslaviji bila karakteristična pre svega za Nemce koji su po pravilu imali u svom vlasništvu više zemlje nego što bi se to očekivalo na osnovu njihove zastupljenosti u ukupnom stanovništvu pojedinih mesta. Ovo pravilo nije važno samo u pretežno nemačkim selima gde je vladala međunemačka konkurencija u borbi za zemljište, kao i u pojedinim mestima u koja su se Švabe srazmerno nedavno doselili (pre svega u Sremu.)⁴¹ Nije bio ni malo redak slučaj da su Nemci imali u atarima susednih ne-

---

³⁰ Marković, n.d., 22.

³¹ Marković kaže da svuda u Sremu, Bačkoj i Banatu već Nemci oru u atarima srpskih sela, a da se još nije čulo da je Srbini zaorao u ataru nekog švapskog sela. (Isto, 65.)

³² Markovićevo delo o Indiji je postalo svojevrsan klasik. O potiskivanju Srba iz Riđice vidi: Jugoslovenski dnevnik, 17. I 20. IX 1933.

³³ Marković, n.d., 34, 64.

³⁴ Jugoslovenski dnevnik 20.IX 1933.

³⁵ Marković, n.d., 62; Slično mišljenje je izneo i Svetozar Matić u jednom memorandumu Glavnom đeneralštabu 1939. kojim ćemo se kasnije pozabaviti. (AVII, pop. 17, k. 92, f. 1, d. 43.)

³⁶ Tako su po mađarskom etnologu M.P. Balogu (Balogh), Mađari izgubili 465 opština a dobili samo 261, i to uglavnom na račun Slovaka. Najviše su izgubili u korist privredno ekspanzivnih Nemaca i biološki plodnih Rumuna. (C.A. Macartney, Hungary and her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences 1919-1937, London, New York, Toronto 1937, str. 34.)

³⁷ Vasilije Kolaković, Naselje Ovča, Godišnjak grada Beograda, VII, 1960, str. 122.

³⁸ 1915. Nemci u Ugarskoj imali su 271 kreditnu zadrugu sa kapitalom od 249 000 kruna, dok su Srbi imali samo 12 zadruga sa 228 000 kruna. Nemci su u isto vreme imali 95 banaka, štedionica i poljoprivredno-kreditnih zavoda sa 5 214 000 kruna, dok su Srbi imali 5 zavoda sa 1 018 000 kruna. Po kapitalu nemačke zadruge i štedionice su bile na drugom mestu u Ugarskoj, a srpske na trećem odnosno petom. (Laslo Kevago, Statistička ispitivanja društveno-ekonomskog položaja južnih Slovena u Mađarskoj početkom XX veka, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 54, 1969, str.40, 53.

³⁹ Marković, n.d., 15.

⁴⁰ Takav je slučaj bio u Novom Sadu, Srbobranu, Adi, Novom Bečeju, Kovinu, Pančevu, Velikom Bečkereku itd. (Kevago, n.d., 54.)

⁴¹ Leopold Egger, Das Vermögen und Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien, Sindelfingen 1983, str. 34-141.

nemačkih sela više zemlje nego u svom sopstvenom.⁴² S druge strane, ne-Nemci su imali u atarima švapskih sela samo 7% zemlje.⁴³ Pri tome ne bi trebalo zanemariti ni činjenicu da su Nemci bili na trećem mestu među bezemljašima, bar u Bačkoj za koju postoje podaci, iako je tu njihov broj bio srazmerno manji nego kod pripadnika drugih nacionalnosti.⁴⁴

Posle Prvog svetskog rata došlo je do mnogobrojnih društvenih promena, pa i do izmene stukture vlasništva zemlje. Ovo je učinjeno pre svega sprovođenjem agrarne reforme i kolonizacije.⁴⁵ Agrarnom reformom pre svega bili zahvaćeni veleposedi feudalnog plemstva, koje je bilo pretežno mađarsko. Nemačke opštine su takođe pretrpele određene gubitke, ali Nemci kao pojedinci ipak nisu bili mnogo pogođeni. Oni su izgubili (kad je privatni posed u pitanju) svega 1,5% zemljišta.⁴⁶ Njihovi bezemljaši su međutim ostali zanemareni pri podeli zemlje koja se rukovodila pre svega nacionalnim ciljevima.⁴⁷

Uprkos želji da se putem agrarne reforme i kolonizacije “poboljša” nacionalna struktura stanovništva i vlasnika zemlje, ova politika nije doživela potpuni uspeh. Kolonisti su naseljavani na голу ledinu koju su morali sami privesti kulturi, bez da su za to imali potrebnih finansijskih sredstava, alata, stoke i drugih potrepština. Uz sve teškoće, oni su naišli i na odbojnost starosedelačkog stanovništva, uključujući i srpsko.⁴⁸ U takvim uslovima, nenavikli na nove uslove života i bez potrebnih znanja, oni se nisu mogli ekonomski takmičiti sa iskusnim Švabama. Često, ne mogavši se prilagoditi i stati na noge, mnogi su počeli da prodaju zemlju i da se sele u gradove ili u stari kraj.⁴⁹ Ova tendencija je posebno ojačala posle velike ekonomske krize koja je zadala poslednji udarac neprilagođenim i prezaduženim naseljenicima.⁵⁰ Ovakve tendencije su pojačavale i vesti o mogućoj reviziji granice u korist Mađarske, koje su se svako malo širile. Delimična revizija u korist Mađarske 1938. i 1940. je dodala uverljivost ovakvim glasinama koje su podsticale zaplašene koloniste da prodaju svoja imanja, često daleko ispod cene.⁵¹

Jedan od faktora koji su podsticali delove “nacionalnog življa” da prodaju zemlju je bila i želja da se nađe lakše i bezbrižnije zaposlenje u državnoj ili lokalnoj administraciji, koja je u novoj državi bila uglavnom rezervisana za pripadnike “državnog naroda”.⁵² Za razliku od Srba, Nemci (koji su i onako teško mogli dobiti administrativne službe) su bili spremni da prodaju svoju zemlju samo u slučaju najveće nužde.⁵³ Švaba se jednog komada zemlje lako odricao samo ako mu je to omogućavalo da kupi bolji ili veći.⁵⁴

Vođeni svojim tradicionalnim materijalizmom Nemci nisu propuštali da iskoriste ekonomske promene da prošire svoj zemljoposed.⁵⁵ U tome su im pomagale i njihove

---

⁴² Dammang, n.d., 59.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Među Mađarima je bilo 41,40% bezemljaša, Srbima 22,68%, a među Nemcima 18,18% tj. nešto manje od njihovog procentualnog učešća u celokupnom stanovništvu. (Gaćeša, n.d., 288.)

⁴⁵ O tome vidi: Milivoje Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941, Sarajevo 1958, Nikola Gaćeša, n.d.; Isti, Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941, Novi Sad 1968; Isti, Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919-1941, Novi Sad 1975; Isti, Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919-1941, Novi Sad 1972.

⁴⁶ Dammang, n.d., 143.

⁴⁷ Gaćeša, Nemci..., 291-293. Pojedini Nemci su ipak dobili zemlju, ali na albanskoj granici! Ovo je bilo u skladu sa neblagonaklonim stavom jugoslovenskih vlasti prema nacionalnim manjinama. (Macartney, n.d., 427.).

⁴⁸ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS, (dalje: SB NS). Redovan saziv za 1921/22. godinu, knj. II, Beograd 1922, str. 264.

⁴⁹ AJ, F 37, 70/419.

⁵⁰ AVII, pop. 17, k. 528, f. 2, d. 10; AJ, F 38, 68/182.

⁵¹ AVII, pop. 17, k. 21, f. 1, d. 2.

⁵² SB NS Kraljevine Jugoslavije, Vanredan saziv za 1939 godinu, knj. I, Beograd 1939, str. 702.

⁵³ AVII, pop. 17, k. 94, f. 14, d. 4.

⁵⁴ AVII, pop. 17, k. 24, f. 3, d. 17.

⁵⁵ AVII, pop. 17, k. 21, f. 7, d. 23.

finansijske institucije. Uprkos priličnom uspehu u predratnoj Ugarskoj, odvojene od sličnih ustanova svojih sunarodnika novim granicama, njihovi počeci u mladoj državi su bili relativno skromni. U Vojvodini je 1923. bilo 143 banke. Od toga je bilo 35 srpskih, 41 nemačka dok su ostale pripadale drugim narodnostima. Što se kapitala tiče, on je bio sa 65% skoncentrisan u srpskim bankama koje su naravno uživale državnu potporu, dok se u nemačkim bankama nalazilo 25% vojvođanskog kapitala.⁵⁶ Budući relativno neiskusni, a i bez veće mogućnosti za dobijanje državnih kredita, folksdojčerske banke su izbegle da se preko skupih kredita zaduže.⁵⁷ Pored toga Švabe su bili navikli da se za dolaženje do potrebnog kapitala više oslanjaju na svoju marljivost i štedljivost nego na zaduživanje kod banaka.⁵⁸

Značajan napredak za nemačke finansijske ustanove je ostvaren 1927. kada je uz odobrenje generalnog inspektora Ministarstva finansija uzet jedan kredit u inostranstvu koji je omogućio osnivanje Centralne poljoprivredno-kreditne kase (Zentral-darlehnskasse).⁵⁹ Njena specifičnost je bila tzv. "stok štednje" koji je obavezivao štediše koji ga prihvate da svake nedelje uplaćuju po 5 dinara tokom 5 godina. Na kraju roka od 5 godina tokom koga novac nisu mogli podizati, štediše su dobijale 1450 (umesto uloženih 1300) dinara. Već od 1. januara 1928, upisivanje bar jednog stoka je postalo obavezno za svakog štedišu.⁶⁰ Ovakav način poslovanja, krediti od drugih zavoda, a delimično i određene državne subvencije, omogućili su rast kapitala. Pored ovoga, krediti koje je Centralna poljoprivredno-kreditna zadruga davala nisu bili hipotekarni, tj. nisu mogli upropastiti seljaka. Rizik nije snosio seljak nego lokalna kreditna zadruga.⁶¹ Uprkos teškoćama nemačke kreditne zadruge su dobro poslovale i tokom velike ekonomske krize.⁶² Nije poznato da li su nemačke kreditne ustanove u tom periodu dobijale neku pomoć iz Nemačke, ali ako se ima na umu ogromna težina ekonomske krize u Nemačkoj, takva pomoć, posebno u nekoj većoj meri, izgleda malo verovatna.

Po službenim podacima Centralnog pres-biroa iz prve polovine tridesetih godina, Nemci u Jugoslaviji su imali preko 60 banaka čiji je kapital u aprilu 1929. godine iznosio preko 100 miliona dinara, dok su štedni ulozili preko pola milijarde dinara.⁶³

Po podacima koje je (uz dosta muke) 1939. prikupio Svetozar Matić, direktor Državnih želznica u penziji, po završetku ekonomske krize stanje banaka u Bačkoj i Banatu je izgledalo ovako:⁶⁴

	akcijski kapital		ukupno	%	% stanovništva
	i rezerve	ulozi			
srpske	33 961 606	55 579 238	89 541 238	11,7	41,4
nemačke	51 431 179	117 663 283	229 094 461	30,0	21,9
mađarske	17 896 779	46 152 151	64 058 910	8,4	24,4
rumunske	4 112 686	6 653 686	10 776 372	1,4	4,3
slov., rusin.	1 477 174	8 974 984	10 452 122	1,4	4,3
jevrejske	113 617 635	246 524 024	360 141 679	47,1	1,9

⁵⁶ Goran Nikolić, Društvena obeležja nemačke nacionalne manjine u periodu 1918-1929. godine, (rukopis magistarskog rada na Pravnom fakultetu), Novi Sad 1992, str. 116.

⁵⁷ Dammang, n.d., 156.

⁵⁸ Isto, 157.

⁵⁹ Isto, 182.

⁶⁰ Nikolić, n.d., 161.

⁶¹ Dammang, n.d., 182.

⁶² Nikolić, 166; Izveštaj o radu Centralne poljoprivredno-kreditne zadruge vidi u: Der Genossenschaftler Sonderbeilage des Deutschen Volksblattes, 22.X 1932.

⁶³ AJ, F 335, f. 80.

⁶⁴ AVII, pop. 17, k. 92, f. 1, d. 43.

Ovaj kapital bio je skoncentrisan u 106 finansijskih zavoda, od kojih su 22 bila srpska, 41 nemački, 26 mađarski, 5 rumunski, 3 slovačko-rusinska a 9 jevrejskih. Svi zavodi koji su u tom trenutku bili u likvidaciji su bili srpski. Matić je ovo objasnio disciplinom Švaba: za vreme velike ekonomske krize Srbi su, za razliku od Švaba, podlegli panici koju su širili beogradski listovi i digli su svoje uloge, te su na taj način upropastili banke. Dok su Nemci svoj novac skoncentrisali u svojim bankama u Vojvodini, Srbi su svoj uložili u Poštansku štedionicu i tako ga udaljili iz neposrednog ekonomskog centra i učinili ga nedostupnim privredi. To je dovelo do toga da su sve srpske banke u Vojvodini jedva imale kapitala koliko Vršačka i Pančevačka nemačka banka. Ovo je Nemcima omogućilo da šire svoj zemljoposed na račun Srba. Mađari, oslonjeni na Jevreje, su takođe imali više kapitala od Srba. Zanimljivo je da Matić nigde ne spominje eventualnu pomoć iz inostranstva nemačkim (ni mađarskim) novčanim zavodima. Pored ovoga, Nemci su imali u svojim rukama i sve profitabilnije zanate i dobar deo industrije, što je takođe jačalo njihovu ekonomsku moć. U jednom elaboratu Glavnog đeneralštaba iz 1940. se ističe da Nemci drže u svojim rukama skoro celokupni uzgoj i preradu industrijskog bilja, što je mnoge preko noći obogatilo. Kaže se i to da novac za sistematski otkup zemlje od Srba i Mađara dobijaju putem kredita od svoje zadružne centrale koji im omogućavaju da zemlju plaćaju i preko cene. Po ovoj analizi, ti krediti se pod povoljnim uslovima vraćaju tokom više godina. Pored ovoga, u dokumentu se ističe da su Nemci višegodišnji zakupci hiljada hektara zemljišta koje je praktično već isplaćeno, ali se zbog uredbe o ograničenju prometa nekretnina nije još moglo uknjižiti na nove vlasnike.⁶⁵ Povoljni dugoročni krediti se spominju i u drugim dokumentima koji se bave ovom problematikom.⁶⁶

U jednom elaboratu komandanta I armijske oblasti iz 1940. godine se takođe skreće pažnja da je od 760 miliona dinara ušteđevina u vojvođanskim bankama samo oko 11% u jugoslovenskim rukama.⁶⁷ U ovom dokumentu se pak diskretno skreće pažnja da folksdojčeri održavaju veze sa inostranstvom, pri čemu im neki Jugosloveni služe kao paravan. Nije rečeno ništa detaljnije o tim vezama, ali izgleda da se između ostalog aludira i na dotok novca iz Nemačke.⁶⁸ Za komandanta III armijske oblasti je još 1938. već sama činjenica što su Švabe ekonomski bolje stajali i više plaćali zemlju bila dokaz da su za to dobijali novac iz inostranstva.⁶⁹

Za ovakve tvrdnje, kako smo već istakli, ne postoje nepobitni dokazi. Finansijska moć i širenje zemljoposeda su uzimani kao najčvršći dokazi koji su govorili u prilog toj tezi. Pogledajmo sada šta je govorilo protiv ubedljivosti tvrdnji o (znatnijoj) novčanoj pomoći iz Rajha. Prvi i najvažniji je nedostatak novca, posebno deviza u Hitlerovoj Nemačkoj.⁷⁰ Nestašica novca se samo delimično mogla pokriti novčarskim žongliranjem Hitlerovog finansijskog čarobnjaka Hjalmara Šahta (Schacht), ali se na taj način nisu mogle pribaviti potrebne devize.⁷¹ Koliko su se usled ekonomske krize i naoružavanja koje je usledilo za vreme Hitlerove vladavine nemačke finansijske rezerve istanjile, svedoči i podatak da su zalihe nemačke državne riznice pale sa 2. 806 miliona RM u 1930. godini na samo sedamdesetak miliona 1937 godine.⁷² Ovakvo stanje nemačkih finansija je bilo poznato i

⁶⁵ AVII, pop. 17, k. 26, f. 3, d. 39.

⁶⁶ AVII, pop. 17, k. 76, f. 2, d. 32.

⁶⁷ Ovo se uglavnom slaže sa Matićevim podacima. (AVII, op. 17, k. 32, f. 1, d. 40.)

⁶⁸ U dokumentu se govori o nacističkoj propagandi i uvozu oružja.

⁶⁹ AVII, pop. 17, k. 76, f. 2, d. 23.

⁷⁰ Vinaver, n.d., 231; Lukač, n.d., I, 362.

⁷¹ William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, London, Sydney 1976, str. 324.

⁷² Lukač, n.d. II, 17.

nekim merodavnim faktorima u Jugoslaviji.⁷³ Sredstva koja su Nemačkoj stajala na raspolaganju uglavnom su ulagana u propagandne aktivnosti.⁷⁴ Tako na primer u budžetu nemačkog ministarstva inostranih poslova za 1932/33. uopšte nije bilo sredstava namenjenih kupovini zemlje.⁷⁵ Ni u ostalim sačuvanim dokumentima ovog ministarstva nismo uspeli da nađemo podatke o novčanoj pomoći namenjenoj kupovini zemljišta u inostranstvu. *Deutsche Stiftung* koja je bila jedna od najvažnijih ustanova za pomaganje Nemaca u inostranstvu, nije tokom 1938. godine dala ni jedan jedini pfenig za folksdojčere u celoj Jugoistočnoj Evropi.⁷⁶

Drugi bitan razlog za relativno malu finansijsku pomoć jugoslovenskim Nemcima treba tražiti u činjenici da se Jugoslavija nije nalazila na glavnom pravcu prodora nemačke spoljne politike. Ona je kao i ostale zemlje jugoistočne Evrope bila predviđena za materijalnu bazu nemačkih osvajanja na Istoku.⁷⁷ U skladu sa tim, kao i sa veličinom i značajem pojedinih narodnih grupa raspodeljivana su i finansijska sredstva za pojedine nemačke nacionalne manjine u određenim zemljama.⁷⁸

Pogledajmo na kraju nacionalnu strukturu vlasnika zemlje u Vojvodini 1938. godine, tj. tri godine pred kraj razdoblja koje nas zanima.⁷⁹

Srbi	1. 210. 090 kj	42,38%
Nemci	663. 572 kj	23,2 %
Mađari	403. 626 kj	14,12%
Rumuni	148.213 kj	5,18%
Slovaci	99. 581 kj	3,58%
Bunjevci	89. 213 kj	3,12%
Hrvati	64. 148 kj	2,24%
Jevreji	33.215 kj	1,16%
Rusini	24.596 kj	0,86%
ostali	19.012 kj	0,66%

Iz tabele se vidi da Nemci 1938. godine nisu imali većinu zemljišta u svojim rukama. Nije isključeno da se narednih godina, putem zaobilaženja zabrane prenosa nekretnina njihov posed još nešto uvećao, ali taj porast verovatno nije bilo spektakularan.⁸⁰ Njihov procenat među zemljovlasnicima odgovarao je približno njihovom udelu u celokupnom stanovništvu

⁷³ AVII, pop. 17, k. 32, f. 1, d. 12.

⁷⁴ Po podacima italijanske obaveštajne službe, 1939-40. Nemačka je za propagandu u Jugoslaviji 3 milijarde dinara, a od toga je dve milijarde bilo namenjeno propagandi među folksdojčerima. (AVII, pop. 17, k. 21, f. 2, d. 24.) Ova suma deluje prilično preterano, iako je moguće da je odnos izdatih sredstava tačno naveden.

⁷⁵ Hans-Adolf Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933-1938*, Frankfurt/M, Berlin 1968, str. 672-673.

⁷⁶ Isto, 685.

⁷⁷ Vidi fusnotu 13.

⁷⁸ *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA), glavna organizacija za brigu o folksdojčerima je od januara do aprila 1936. godine izdala 600 000 RM za pomoć Nemcima u inostranstvu. Od toga je Nemcima u Poljskoj bilo namnjeno 300 000 RM, u Čehoslovačkoj 455 000, Južnom Tirolu 200 000, Rumuniji 300 000, dok je za Nemce u Mađarskoj bilo predviđeno samo 30 000. Folksdojčerima u Jugoslaviji je bilo namenjeno 40 000 RM, od kojih je do aprila bilo isplaćeno 20 000 u RM, dok je još nedostajalo 20 000 RM koje je trebalo isplatiti u devizama. (Jacobsen, n.d., 671-673.)

⁷⁹ Gaćeša, *Nemci...*, 294-295.

⁸⁰ Čak i pod najpovoljnijim uslovima tokom nemačke okupacije Srbije 1941-1944, kada su folksdojčeri u jugoslovenskom Banatu imali povlašćen položaj koji su neki od njih iskoristili da se obogate imovinom svojih srpskih i jevrejskih sugrađana, nemački zemljoposed se uvećao za svega 11 000 kj. (Božidar Ivković, *Neki metodi ekonomske politike i privredne pljačke okupatora u Banatu 1941-1944*, u: *Vojvodina 1941. Radovi i diskusije sa skupa istoričara u Subotici 9. i 10. decembra 1966. godine*, Novi Sad 1967, str. 182.

Vojvodine⁸¹. S druge strane, Srbi su posedovali više zemlje nego što je odgovaralo njihovom udelu u stanovništvu, što je svakako bila posledica agrarne reforme i kolonizacije.

Iz svega izloženog se vidi da je strah od širenja nemačkog zemljoposeda na račun "nacionalnog" bio samo delimično opravdan. Povećanje nemačkog udela u posedovanju zemlje u Vojvodini je bila pojava duga bar 100 godina. Ona je imala uzroke u relativno dobrim početnim uslovima koje su Švabe dobili pri naseljavanju, višem nivou tehničkog znanja, kao i u većoj marljivosti i štedljivosti Nemaca u odnosu na pripadnike drugih narodnosti. Između dva svetska rata ovome se priključila i snažna nemačka zadružna organizacija sa svojim uspešnim kreditnim ustanovama. Zahvaljujući ovome, Nemci su mogli da tridesetih godina kupuju zemlju pripadnika drugih naroda koji su ekonomski propali ili su linijom manjeg otpora tražili lakša zaposlenja u državnoj službi. Pri tome su naravno imućniji Nemci bolje prolazili od siromašnijih, ali zabrinute vlasti nisu obraćale pažnju na ovu razliku, tim pre što je siromašniji Švaba često ipak bio bogatiji od siromašnog ne-Nemca. Izvesno je da je 1927. godine dobijena određena finansijska pomoć iz Nemačke, ali za eru najvećeg kupovanja zemlje, tridesetih godina, ne postoje dokazi o novčanim priložima iz inostranstva za te namene. Objektivne okolnosti ukazuju na to da je bilo malo mogućnosti za obimniju pomoć te vrste u tom periodu. Ako je ona i stizala, verovatno je bila vrlo skromna, kako zbog ograničene finansijske snage Hitlerove Nemačke, tako i zbog redosleda prioriteta spoljne politike Rajha. Budući da je znatan deo arhivske građe koja se odnosi na jugoslovenske folksdojčere stradao za vreme Drugog svetskog rata, konačan odgovor se verovatno nikad neće naći. Međutim, bez obzira da li su Švabe dobijali novčana sredstva iz Nemačke za kupovinu zemlje ili ne, proces njihovog mirnog osvajanja zemljišta se mora posmatrati u istorijskoj perspektivi kao proces relativno dugog trajanja. Kao takav on nije mogao imati samo jedan uzrok.

---

⁸¹ Nemci su činili 20% stanovništva Bačke i Banata, 30% stanovništva Baranje, a samo 14% stanovništva Srema. (Hans-Ulrich Wehler, Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918-1978, Göttingen 1980, str. 15.)